

I motstand for friheten: En beretning om en lillesandsmann sitt illegale arbeide som skulle føre ham i omfattende tysk fangenskap og ende med deltakelse i frigjøringen av Justøya i 1945.

Tom Anfinn Olsen (27.02.1917-08.02.2000) ble født i Luntevika, Lillesand. Han studerte engelsk og tysk på gymnas, før han tok forberedende fag på Universitetet i Oslo høsten 1939. Tom ble så innkalt til tjeneste i Garden, og deltok i mobiliseringen av norske styrker da krigen brøt ut 9. april 1940. Han kriget mot de invaderende tyskerne frem til kompaniet han kjempet med kapitulerte i Romsdal i Møre og Romsdal. Etter en kort periode i krigsfangenskap, returnerte Tom til Luntevika 14. mai 1940.¹ Men for han var krigen langt fra over. En stund senere bestemte han seg for å slutte seg til de andre fra Lillesand og omegn som i all hemmelighet jobbet mot den tyske okkupasjonen av Norge.

«I løpet av vinteren/våren 1941 og -42 var det dannet nye [motstands]grupper [som drev forskjelligartet illegalt arbeide] både i Lillesand, Vestre Moland og Høvåg og noe senere fant vi ut at de også hadde startet på Justøya. Det gikk stille og rolig for seg. Vi øvde på ting vi fant nødvendig, la opp rømningssteder, spionerte på tyskerne og tegnet kart over alle de steder de drev med befestningsarbeider. Kartmateriale gikk til Sigrun Gauslaa på Lillesandsposten og bevegelsene til tyskerne gikk til lensmann [Gunnar] Svennevig».²

Lørdag 23. januar 1943 tok så livet til Tom en dramatisk vending. Han ble rammet av den tyske opprullingen av motstandsbevegelsen på Sørlandet, i ettertid kalt «Sørlandssaken». Etter arrestasjonen fulgte 2 vanskelige år i tysk fangenskap, med opphold blant annet på Gestapohovedkvarteret i Kristiansand, i den norske fangeleiren Grini, og i konsentrasjonsleirene Natzweiler-Stuthof i Tyskland og Stutthof i Polen. Til tross for dårlige odds overlevde han fangenskapet, og fikk mulighet til å reise til Sverige med De hvite bussene i april 1945 på grunnlag av at han hadde dårlig helse. Tom passerte deretter den norsk-svenske grensen natten mellom 25. og 26. mai 1945. Via Oslo returnerte han samme dag til Lillesand, hvor han like etter fikk mulighet til å være med å hjelpe med frigjøringen av det tyskokkuperte kystfortet på Justøya. Siden han var språkkyndig var han av særlig verdi for De norske hjemmestyrkene i Lillesand (De norske hjemmestyrkene var en militær motstandsorganisasjon opprettet under krigen av den norske eksilregjeringen i London), så han ble innsatt som nestkommanderende (NK).³

¹ Intervju med Anne Gunn Borgemyr 26. oktober 2014; Epost fra Anne Gunn Borgemyr 13. november 2014; Anne Gunn Borgemyr, *Fars historie. Viktige hendelser, tidspunkter* (upubliserte notater).

² Anne Gunn Borgemyr, *Far, fortell er du snill*, 2001 (upublisert): 40. Basert på original kilde (manuskript): Tom Anfinn Olsen, *Bestefar, fortell er du snill*, 1976: 104-105. Tom skrev manuskriptet for sine barn og barnebarn. Manuskriptet er skrevet inn på datamaskin og redigert av datteren Anne Gunn Borgemyr.

³ Intervju med Anne Gunn Borgemyr 26. oktober 2014; Anne Gunn Borgemyr, *Fars historie. Viktige hendelser, tidspunkter* (upubliserte notater); Kristian Ottosen, *Redningen. Veien ut av fangenskapet våren 1945*, Oslo 1998: 11, 115-116, 136, 177, 213; Hjemmestyrkene, *HS*, Stockholm april-mai 1945: 1-3; Epost fra Tormod Christiansen 2. desember 2014; Stortinget, *Den norske regjeringens virksomhet. Fra 9. april 1940 til 22. juni 1945, Departementenes meldinger. Bind IV, Forsvarsdepartementet*, Oslo 1948: 81-82, 85, 116-117; Red. Hans Fredrik Dahl, Guri Hjeltnes, Berit Nøkleby, Nils Johan Ringdal og Øystein Sørensen, *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, Oslo 1995: 178-179. For å få reddet skandinavere (hovedsakelig dansker og nordmenn) ut av tyske konsentrasjonsleire i krigens siste fase, startet den svenske greven Folke Bernadotte en humanitær aksjon hvor hvite busser med påmalte røde kors og svenske flagg ble satt til å transportere ut fangene. De norske hjemmestyrkene (HS) var et fellesnavn som dekket samtlige av den militære motstanden (med unntak av Special Operations Executive (SOE) og Secret Intelligence Service (SIS) som ble ledet av den engelske etterretningen) og dermed også Militær organisasjon (Milorg). Det kan være en mulighet for at det også var polititropper fra Sverige tilstede i Lillesand, men jeg har ikke undersøkt dette og velger å si at det var De norske hjemmestyrkene som befant seg i Lillesand. HS var en del av Den norske hær, men i motsetning til hæren så befant De norske

«[Søren Corneliussen] var sjef for overtagelsen av forlegningene og stillingene i Prestegården og befestningen på Justøya.⁴ De gjenværende tyskerne på Justøy nektet å overgi seg til nordmennene. De ville bare ha med de allierte å gjøre, da først og fremst britene. Det hadde noe med tysk soldatære å gjøre.»⁵

«Jeg var med på dette. Vi reiste fra Lillesand i 2 privatbiler og en lastebil. Hjemmestyrkene på Justøy hadde gått i stilling så nær porten som mulig, uten å begynne skuddveksling. Da vi svingte ut alléen til [kystfortet på] Nyberg og porten, ble sirenene satt på.»⁶

«Justøykarene myldret fram, geværløpene stakk ut av bilene, farten økte, og det samme gjorde spenningen. Plutselig kom det 2 tyskere løpende ut av vaktstua, porten ble slengt opp, og vi stoppet på stive hjul innenfor. Som språkkyndig og NK bad jeg om øyeblikkelig kontakt med gjenværende sjef for befestningen. Vi satte vakt ved porten og resten av troppen gikk i stilling. Så vidt jeg kunne se var det bare en Hauptmann og noen få menige tilbake.»⁷

«Før vi overtok anlegget, forlangte vi at sjefen og hans NK skulle gå sammen med oss gjennom hele befestningen. Vi gikk fra bygning til bygning og derefter inn i fjellet, passerte ammunisjonslagrene, kraftstasjonen og kommandoplassen med utsikt 360 grader og med direkte forbindelse med de kraftige lyskasterne og kanonene. Det var lett å se at tyskerne hadde hatt god tid til å ødelegge og fjerne alt det de ville.»⁸

Tom hadde klart å komme seg hjem til Lillesand, som da var frigjort, men selv etter mer enn 2 år i hard fangenskap var han fortsatt villig til å sette sitt liv i fare for å bekjempe den tyske okkupasjonen. Han var med på å overta kystfortet på Justøya, som han hadde spionert på under krigen. Snart var også Norge igjen et fritt land.

hjemmestyrkene seg innenfor landets grenser før krigens slutt. Slik beskrev HS seg i et hefte trykket opp rundt april/mai 1945 (heftet åpner med et tydelig politisk budskap rettet mot det norske folk): «HS har fått sin viktige oppgave [i frigjøringen av Norge] ... som blir særlig betydningsfull *fordi vi allerede er på plass*, og derfor kan løse oppdrag som ingen annen kan løse. Vi skal dukke opp hvor det trenges, uavhengig av transportmidler og sambandslinjer. Vi er kanskje ikke så fint utstyrt som de andre [deler av de norske styrkene], og vi har arbeidet under vanskelige forhold, – men vi tror allikevel at dere skal bli forundret når dere får se våre avdelinger, ikke bare antallet, men også utstyret og effektiviteten».

⁴ Tom Anfinn Olsen var i 1942 lagfører for 2. lag i Lillesandsavsnittet, Lillesand-Vestre-Moland-Høvåg og Birkenes. Avsnittssjef var Løytnant Aanund Tveit. Søren var medlem av motstandsbevegelsen i Lillesand og ble ikke tatt i Sørlandssaken. Han kunne dermed jobbe videre med etterretningsarbeidet for motstandsbevegelsen frem til krigen var over. Kristen Taraldsen, *Frihetens flamme: Major Laudal og hans menn*, 1994: 445; Intervju med Anne Gunn Borgemyr 26. oktober 2014.

⁵ Borgemyr 2001 (upublisert): 104-105.

⁶ Borgemyr 2001 (upublisert): 104-105.

⁷ Borgemyr 2001 (upublisert): 104-105. Hauptmann er en tysk militær grad og tilsvarer den norske tittelen kaptein.

⁸ Borgemyr 2001 (upublisert): 104-105; nettside: <http://www.smartepenger.no/kalkulatorer/939-inflasjonskalkulator>; nettside: <http://www.ssb.no/kpi/>. Tyskerne kunne opplyse, på forespørsel, at Justøyfortet hadde kostet 25,6 millioner kroner. I dagens pengeverdi (oktober 2014) tilsvarer denne summen rundt 505-510 millioner, ifølge inflasjonskalkulatorer på internett.